

Mokslinė biblioteka: dabartis ir ateities vizija mokslininko akimis

(pranešimas dešimtajai INFOBALT konferencijai, Vilnius, 2008)

Dr. Tomas Balkelis
Mokslo darbuotojas,
Manchester University

Šio pranešimo tikslas dvejopas – palyginti mūsų nacionalinę biblioteką su kai kuriom užsienio šalių mokslinėm bibliotekom. Taip pat noriu pasvarstyti apie mokslinės bibliotekos viziją iš mokslininko humanitaro perspektyvos. Kokia galėtų būti mūsų nacionalinė biblioteka ateityje? Kokią įsivaizduočiau jos raidos viziją? Į ką ji gali lygiuotis pasaulyje, kad taptų patrauklesnė mokslo žmonėms?

Atsakyti į klausimą, kas šiandien yra biblioteka iš tiesų nelengva, nes biblioteka, kaip ir visuomenė, paskutiniiais dešimtmečiais radikaliai keitėsi. Vienas esminių šios transformacijos bruožų buvo taip vadinama „skaitmeninė revoliucija“, smarkiai pakeitusi informacijos perdavimo ir jos saugojimo būdus. Šiandien bandoma atsakyti į klausimus: ar biblioteka yra pats pastatas, knygų kolekcijos, ar jų organizavimo būdas? Kokios turėtų būti šiuolaikinės bibliotekos socialinės funkcijos? Ar ji turėtų labiau rūpintis informacijos platinimu ir jos prieinamumu, ar jos konservavimu ir saugojimu? Kas šiandien yra bibliotekininkas – leidinių saugotojas, konservuotojas, ar aukštųjų technologijų specialistas ir IT konsultantas?

Žvelgiant iš mokslininko perspektyvos, tyrinėjimo šaltinių gausa ir jų įvairovė yra reikšmingi kaip ir jų prieinamumas ir pateikimas. Tačiau technologijų amžiuje informacijos srautų pasiekiamumas ir jų apdorojimo efektyvumas tampa svarbiausiais kriterijais, lemiančiais bibliotekos kokybę ir patrauklumą. Šiuolaikinę mokslo biblioteką vis sunkiau įsivaizduoti kaip instituciją atskirtą nuo pasaulinių informacijos tinklų. Šiuolaikinė mokslo biblioteka vis mažiau tampa fiziniu pastatu, kaupiančiu saugojimo vienetus, ir vis labiau „skaitmeninė biblioteka“ - vartais į pasaulinį informacijos tinklą. Kitais pasakius, tų vartų platumas, o ne jų išvaizda, šiandien lemia mokslinės bibliotekos kokybę. Kalifornijos universiteto, Berkeley, (JAV) bibliotekos IT specialistas Robert Wilensky teigia, kad skaitmeninių bibliotekų kūrėjai turėtų vis labiau atsakyti tradicinio bibliotekos, kaip leidinių saugyklos, supratimo, nes mokslinės bibliotekos sėkmė slypi naujų bibliotekinių skaitmeninių paslaugų kūrime.

Mokslininkui šiandien nereikia pergyventi dėl to, kad jo universitetinė biblioteka neturi jam reikalingo leidinio, jeigu jį galima lengvai gauti skaitmeniniu formatu arba parsisiųsti iš kitos bibliotekos. Turbūt reikia pergyventi, kai esi priverstas dirbti tik su vienoje bibliotekoje prieinama kolekcija.

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad šios skaitmenizacijos ir virtualizacijos tendencijos kaip nors menkina bibliotekos kaip socialinės institucijos vaidmenį ir atsakomybę. Atvirkščiai, iš bibliotekos visuomenė reikalauja vis daugiau. Bibliotekos, kaip knygų kaupiančios ir saugančios institucijos, suvokimo nykimas dar nereiškia, kad ji praranda savo egzistencinę paskirtį. Biblioteka ir toliau atlieka svarbias socialines, reprezentacines ir edukacines funkcijas. Tačiau šiandien, palyginus su praeitimi, esminis skirtumas yra tas, kad dėl pasikeitusių informacijos apdorojimo įpročių, šios funkcijos turi būti kaip niekad lanksčios. Bibliotekininkai tampa aukštųjų technologijų specialistais, turinčiais visapusišką humanitarinį išsilavinimą. Todėl vakaruose jie ypač branginami darbo rinkoje. Tą rodo ir smarkiai augantys jų atlyginimai. Tarkime, Toronto universiteto Slavistikos skyriaus vyr. bibliotekininkės alga gali siekti apie 80,000 CAN. Reikia tikėtis, kad panašios tendencijos greit pasirodys ir Lietuvoje.

Verta prisiminti ir tą, ką Benediktas Andersonas yra pasakęs apie muziejus ir bibliotekas kaip tautinės valstybės galios reprezentavimo vietas ir praktikas. Šiandien vakarietiška valstybė turbūt neįsivaizduojama be jos identitetą ir istoriją reprezentuojančių ir kultivuojančių bibliotekų, muziejų ar švietimo įstaigų.

LNB transformacija

LNB irgi smarkiai pasikeitė per pastaruosius 16 metų. Ją smarkiai paveikė visuomeniniai pokyčiai bei minėta „skaitmeninė revoliucija“. Kai kuriuos esminius čia norėčiau paminėti.

- Pirmiausia, šiandien LNB daugiau nebėra įstaiga, vykdanči politinio režimo ideologines užgaidas. Bibliotekos, kaip ir visos Lietuvos visuomenės, laisvėjimas labiausiai atsispindėjo jos augančiame savarankiškume kitų valdžios įstaigų atžvilgiu. Nors ji yra biudžetinė institucija, biblioteka veikia savarankiškai. Vadovaujamosi principu, kad niekas kitas geriau neišmano bibliotekų tvarkymo nei šios srities profesionalai. Bibliotekos priklausomybės mažinimas nuo biurokratiškos valdžios struktūrų ir toliau turėtų likti valstybės politikos dalimi.
- Nepaisant savo reprezentacinės funkcijos, šiandien nacionalinė biblioteka vis labiau suvokiama kaip specializuotų paslaugų teikėja, o ne vien leidinių saugotoja. Net valdžios institucijos šiandien jau traktuojamos kaip jos klientės, nekalbant apie privačias firmas. Tuo pat metu ji išlaikė savo koordinuojantį ir konsoliduojantį vaidmenį administruodama rajoninių bibliotekų tinklą.
- Smarkiai išsiplėtė LNB šaltinių gausa ir įvairovė. Angliškų leidinių smarkiai padaugėjo šalia vis dar skaičiumi dominuojančių rusiškų, kurių nemaža dalis buvo nurašyti. 2007 metais LNB turėjo 6,8 milijono saugojimo vienetų. Palyginimui - didžiausio Kanados universiteto, Toronto universiteto bibliotekos fondą sudaro 7,5 milijono saugojimo vienetų. Didžiausio Anglijos universiteto Manchesterio universiteto bibliotekos fondą sudaro apie 4 milijonai. Kaip matome, savo kolekcijų dydžiu LNB praktiškai nenusileidžia vidutinių vakarų universitetų mokslinėms bibliotekoms.
- Išaugo bibliotekinių paslaugų (ypač skaitmeninių) įvairovė. Esminis pokytis buvo kompiuterinės paieškos sistemos ir skaitmeninių duomenų bazių atsiradimas:
  - LNB nuo 1998 metų kuriamas Nacionalinės Bibliografijos Duomenų Bankas.
  - LNB šiuo metu jau prenumeruoja apie 70 užsienio ir vietos duomenų bazių.
  - Sukurta *Lietuvos Integrali Bibliotekų Informacinė Sistema* (LIBIS), kuri sujungė apie 80 šalies bibliotekų katalogus.
  - Nuo 2003 metų veikia dalinė bevielio interneto prieiga, kuri itin populiari tarp skaitytojų.
  - 2005 m. LNB pradėjo įgyvendinti ES fondų ir Vyriausybės lėšomis finansuojamą projektą „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas.“ Pastaroji paslauga savo mastu ir kokybe net pralenkia Toronto ir Manchesterio universitetuose siūlomas skaitmenines visatekstes duomenų bases. Šiandien mokslininkai Lietuvoje turi galimybę gauti beveik visų tautos atgimimo ir tarpukario laikotarpių periodinių leidinių skaitmenines kopijas.
- Smarkiai atnaujinta LNB infrastruktūra: atsinaujino skaityklos ir knygų saugyklos (deja, ne visos, bet darbas vyksta toliau).
- Pagerėjo skaitytojų aptarnavimo kokybė. Tokios paslaugos kaip „Klausk bibliotekininko“ jau rodo naują orientaciją į skaitytojų aptarnavimo kokybę.

Skirtumai

Nepaisant šių svarbių pokyčių, LNB dar gerokai skiriasi nuo man pažįstamų vidutinio lygio užsienio mokslo bibliotekų. Įvardinsiu penkis esminius skirtumus:

1. Iki šiol didžiąją LNB kolekcijos dalį sudaro uždarieji fondai, tuo tarpu ir Toronto ir Manchesterio bibliotekos, kaip ir daugelis kitų užsienio mokslinių bibliotekų, yra praktiškai atvirų fondų bibliotekos. Skaitytojui lentynose prieinama beveik kiekviena knyga, ko nėra pas mus. Atvirieji fondai smarkiai sutrumpina skaitytojų aptarnavimo laiką ir sumažina jo išlaidas. Tačiau reikia pripažinti, kad LNB turi apie 80,000 leidinių atviruose fonduose ir jie

- didinami. Statistika rodo, kad LNB atvirieji fondai darosi vis labiau populiariesni tarp skaitytojų.
2. Tradicinė administracinė leidinių išdavimo tvarka lemia tai, kad LNB turi žymiai daugiau darbuotojų (virš 500) negu mano minėtos bibliotekos (jų skaičių lyginant su turimų kolekcijų gausa). Todėl skaitytojų aptarnavimas joje yra labiau biurokratizuotas. Toronte ir Manchesteryje daugiau bibliotekininkų dirba prie duomenų bazių kūrimo, jų aptarnavimo, skaitmeninių paslaugų teikimo, o ne aptarnaudami skaitytojus tiesiogiai. Ten laikomasi nuostatos, kad skaitytojas pats geriausiai žino, kokių šaltinių jam reikia, todėl skatinama tiesioginė skaitytojo prieiga prie kuo didesnio leidinių skaičiaus. Beveik visa knygų išdavimo sistema ten yra automatizuota, kas irgi smarkiai sumažina aptarnavimo išlaidas.
  3. Toronto ir Manchestrio bibliotekose laisviau prieinamas bevielis internetas, daugiau kompiuterių skirtų ne vien leidinių paieškai, bet ir darbui su duomenų bazėmis. Toronto bibliotekoje mokslininkams net siūlomi nedideli darbo kabinetai bibliotekos patalpose. LNB bevielis internetas prieinamas tik tam tikrose skaityklose ir beveik nėra kompiuterinių skaityklų.
  4. LNB dar gana nelanksti ir leidinių kopijavimo ir skanavimo sistema. Paprastai šios paslaugos (išskyrus retų leidinių kopijavimą) yra paties skaitytojo reikalas, tačiau LNB trūksta skaitytojams prieinamų kopijavimo ir skanavimo technologijų. Pateiksiu pavyzdį: 2005-2006 metais Toronto universiteto bibliotekoje personalo darytų dokumentų kopijų skaičius sumažėjo 90 procentų.
  5. Paskutinis skirtumas – skaitytojų aptarnavimo kultūra. LNB per paskutinį dešimtmetį ji smarkiai pagerėjo, bet dar atsilieka nuo vakarietiškos. Esminis šio lyginimo kriterijus yra požiūris į skaitytoją (kuris dažniausiai yra besimokantis jaunuolis) liberalumas. Pasitikėjimas skaitytoju ir jo poreikių gerbimas turėtų būti pagrindiniai šio požiūrio komponentai. Bibliotekininko tapimas skaitytojo konsultantu ir partneriu, o ne jo prižiūrėtoju, yra svarbiausia šio požiūrio nuostata.

Mokslinės bibliotekos vizija

Ateities bibliotekos kūrėjams vienas iš sudėtingiausių uždavinių greičiausiai bus dilema, kaip suderinti naująsias skaitmenines bibliotekines technologijas ir šių paslaugų prieinamumą su tradicinėmis socialinėmis bibliotekos funkcijomis: leidinių saugojimu bei visuomenės telkimu ir švietimu. Kompiuterinių technologijų naudojimas individualizuoja skaitytojo darbą su prieinama informacija, tačiau biblioteka vis dėlto išlieka viešąja institucija, telkiančia bendruomenės ir reprezentuojančią visuomenės vertybes.

Todėl ateities mokslinės biblioteką matau, kaip šių elementų harmoningą derinį. Ateities biblioteka būtų:

- visiškai nepriklausoma institucija, laisva nuo bet kokių ideologinių suvaržymų.
- atvirųjų fondų biblioteka, kurioje skaitytojui prieinami beveik visi leidiniai. Jų išdavimas ir pratęsimas turėtų būti visiškai automatizuoti.
- skaitmenizuota biblioteka, kurios didžioji kolekcijos dalis yra skaitmenizuota ir prieinama anapus bibliotekos sienų.
- pasaulinio bibliotekų tinklo institucija. Tai biblioteka, kuri per trumpą laiką galėtų gauti visų didžiųjų pasaulio bibliotekų leidinius.
- ne vien leidinių saugojimo, bet ir aukštųjų technologijų centras, kuris siūlytų prieigas prie didžiausių pasaulio duomenų bazių.
- pasaulinio virtualinio tinklo dalis, turinti laisvą interneto prieigą visiems savo skaitytojams.
- biblioteka, kuri ne tik siūlytų įvairias skaitmenines paslaugas, bet ir mokytų skaitytoją kaip jomis naudotis. Skaitytojas į tokią biblioteką ateitų išbandyti naujų technologijų. Pavyzdžiui, humanitarai mokslininkai galėtų mokyti dirbti Geografinių informacijos sistemų programomis.

- įstaiga, kurios darbuotojas būtų skaitytojo partneris ir asmeninis konsultantas, o ne prižiūrėtojas. Bibliotekininkas sugebėtų teikti specializuotas bibliografines paslaugas: pvz., padėtų nurodyti šaltinius studentui, rašančiam mokslo darbą apie Advento papročius Afrikos valstybėse, o mokslininkui apdoroti paskutinio Japonijos gyventojų surašymo duomenis.
- biblioteka būtų atvira ne vien technologijas įvaldžiusiam skaitytojui, bet ir tam, kuris tik mokosi jomis naudotis. Būtent tokiam skaitytojui būtų ypatingai reikalinga bibliotekininko pagalba. Skaitytojai būtų mokomi naudotis duomenų bazėmis.
- vieta, kurioje dėl jaukios ir šiltos darbo aplinkos norėtųsi praleisti visą dieną. Turiu omenyje ne vien modernias skaityklas, bet ir poilsio kambarius, kavines, knygynus ir galbūt net kino sales.
- vieta, kurioje būtų vykdoma mokslinė veikla, leidžiamos knygos, organizuojamos skaitytojams atviros mokslinės konferencijos, parodos, skaitomos paskaitos. Noriu pabrėžti, kad kai kurie iš šių dalykų jau vyksta LNB. Tarkime užpernai parengta 460 parodų.

Apibendrinant, mokslinę biblioteką matau kaip dinamišką ir daugiafunkcį mokslo ir kultūros centrą, kuriame naujausių technologijų prieinamumas būtų integruotas į jos socialinių funkcijų įvairovę. Atvirųjų fondų plėtra, interneto prieigos didinimas, specializuotų technologinių paslaugų gausinimas bei aptarnavimo kokybės gerinimas būtų esminiai šios vizijos kriterijai. Jeigu bus laikomasi esminių naujų technologijų plėtros ir viešojo intereso gynimo principų, LNB ir toliau išlaikys savo reprezentacinį vaidmenį ir svarbą mūsų visuomenės gyvenime.